

GRAĐA

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 55
Godina XXVIII
Maj, 2023.
[str. 105-110]

© Monos 2023

Prepiska o otklanjanju nedostataka u Gračaničkom zatvoru za vrijeme “prevrata” 1918.

Mina Kujović

U prilogu donosimo prepisku između nadležnih organa u Gračanici i Sarajevu 1918. i 1919. godine u vezi sa lošim stanjem u zajedničkom zatvoru za koji je bio nadležan Kotarski ured, a koristio ga je i Kotarski sud u Gračanici. Prepiska je interesantna i po tome što se odvijala u kritičnom periodu odlaska stare i dolaska nove vlasti na ove prostore, 1918. godine. Iz ove prepiske vidi se u kakvom je stanju bio zatvor u Gračaničkom srezu 1918. i 1919. godine, a koji je istovremeno bio i pritvor za sudske pritvorenike za cijeli srez. Prepiska potvrđuje i kontinuitet upravne vlasti bez obzira na promjenu vlade i vlasti tokom “prevrata” u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Gračanica, Kotarski sud u Gračanici, Kotarski ured u Gračanici, zatvor/pritvor

UVOD

U predgovoru knjizi “Gračanica i okolina u periodu između dva svjetska rata, pravno-politički i društveno-ekonomski razvoj” autor Omer Hamzić navodi da je u njoj rasvijetljen jedan vrlo značajan historijski period u razvoju Gračanice i njene okoline te da su time stvoreni uslovi za dalja istraživanja.¹ U ovom periodu Gračanički srez je po svojoj površini i po broju stanovnika spadao u veća i značajnija područja na prostoru tuzlanske oblasti. Srez je zauzimao teritoriju u površini od 61913 hektara sa 42 naseljena mjesta. Prema popisu iz 1921. godine na području sresa živjelo je 31.905 stanovnika pa je gustina na-

¹ Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u periodu između dva svjetska rata, pravno-politički i društveno-ekonomski razvoj*, “Avicena” Sarajevo – “Monos” Gračanica, 2015., 8–11

GRAĐA

seljenosti bila nešto iznad prosjeka u Bosni i Hercegovini. U samoj Gračanici živjelo je 4058 stanovnika².

U obimnoj arhivskoj građi, nastaloj tokom kratkotrajnog djelovanja Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu među opštim spisima nalaze se i spisi koji se odnose na prepisku u vezi sa popravkama zatvora u Gračanici koji je bio u dosta lošem stanju kao i u vezi sa nabavkama potrebnog zatvorskog inventara. Prepiska je vođena između Kotarskog suda u Gračanici, Kotarskog ureda u Gračanici, Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Narodne vlade Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu tokom 1918. te Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, 1919 godine.³ Iz ovih spisa saznajemo da je Gračanički zatvor služio istovremeno i kao sudski pritvor, da je bio u veoma lošem stanju pa je postao nesiguran za čuvanje pritvorenika. Zbog nedostatka potrebnog zatvorskog inventara bio je i neuslovan za boravak zatvorenika. Prepiska u vezi sa adaptacijom i opremanjem gračaničkog zatvora/sudskog pritvora odvijala se u periodu neposredno nakon okončanja Prvog svjetskog rata, propasti austrougarske i dolaska nove vlasti.⁴ Bio je to, ustvari, period učvršćivanja nove vlasti kako na području cijele Bosne i Hercegovine, tako i na području kotara (sreza) Gračanica, a u narodnom pamćenju ostao kao "prevrat". U ovom je periodu Gračanica u političkom pogledu

imala obilježje relativno mirnog područja, pa se možda zato i desilo da je zatvor/pritvor bio, kako se to može sagledati iz dostupnih arhivskih dokumenata u veoma lošem stanju.

Zatvorskom zgradom je upravljao Kotarski ured Gračanica, ali s obzirom da je zgrada služila i kao pritvor za sudske pritvorenike, za njen nadzor bio je nadležan i Sud, pa je kotarski sudac u Kotarskom sudu uočio "velike manjkavosti u apsu", odnosno u zajedničkom zatvoru/pritvoru prilikom službenog obilaska zatvora. Sudac je obišao zatvorsku zgradu, pregledao sve prostorije/zatvorske ćelije, te svoja zapažanja pribilježio u zapisnik i 28. marta 1918. dostavio u Kotarski ured u Gračanici. Kotarski ured u Gračanici je bio u obavezi da o ovim zapažanjima obavijesti nadležne u Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Ovom zapisniku suvišan je svaki dodatni komentar:

Stavljaju se na znanje kotarskog suca u namjeru da službeno izvolite dati uz opomene odstraniti sve što tamo ne spada, a zatim dati izvršiti sve potrebne popravke, dobiti deke, kante za vodu, na vratima postaviti jače brave ili barem lokote te odrediti da po noći bar u ganjku svjetlost gori. Zatim, to sve zahtijeva veliki trošak. Ako KU nema u preliminarnom proračunu dozvoljeni kredit to biva isti umoljen potrebno je da se u ovom zatvoru KU u kojem također služe kaznu i sudski pritvorenici treba uraditi sljedeće:

2 Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije, Definitivni rezultati popisa stanovništva 31. januara 1921. godine, izdanje Državne štamparije, Beograd 1932.

3 Arhiv Bosne i Hercegovine, arhivski(ABH) fond Zemaljska vlada za BiH (ZV BH) šifra 9/89/1/1919, kutija broj 2 Predmet sadrži 18 listova, i u njemu su pohranjeni spisi iz 1918. godine, nastali u periodu djelovanja Zemaljske vlade (1878-1918), u periodu kratkotrajnog djelovanja Narodne vlade Narodnog vijeća Bosne i Hercegovine od 1. novembra 1918. do 31. januara 1919. godine i spisi nastali tokom 1919. godine, djelovanja Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 1. 2 1919. do 14. 7. 1921.

4 Predajom vlasti od strane posljednjeg zemaljskog poglavara, generala Stefana Sarkotića (koji je u ime Austro-Ugarske bio vojno-upravni namjesnik u Bosni i Hercegovini) u ruke prve Narodne vlade Narodnog vijeća Bosne i Hercegovine, nakon 40 godina Bosna i Hercegovina od 1. novembra 1918. godine nije više u sastavu Austro-Ugarske Monarhije nego je došla u sastav novouspostavljene Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u Zagrebu. Provedecembariskim aktom, 1918., ta se država, a u okviru nje i Bosna i Hercegovine ujedinjuje sa Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba i Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pod krunom Karađorđevića. (Opširnije u: Omer Hamzić, Značaj prvog novembra za Bosnu i Hercegovinu u prijelomnoj 1918., Zbornik radova – Međunarodna naučna konferencija "Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti (1), Sarajevo, 22. – 23. novembar 2019., Institut za istoriju, Sarajevo, 2021., 337 – 369)

*Deka nema ni u jednoj odaji;
Nema kanti i šolja za vodu;
Kibli nema nego u jednoj ćeliji;
Lampi nema niti u hodniku;
Ima više stakla na prozorima polomljenih
tako da u ćelije ulazi hladan zrak;
U jednoj sobi ima više štapova, jedan poluprozor, na kibli željezni pleh;
Ni u jednoj sobi nema deka za ležanje;
Zahod je nečist;
U jednoj sobi ima raznih tiskаница;
U jednoj ćeliji fali komad poda;
Brave su slabe, lokota nema.
Potpis nadležnog suca je nečitak.*

Sljedeća zabilješka u predmetu koji se odnosi na zatvor u Gračanici/sudski pritvor napisana je 17. maja 1918. godine ali nije potpisana, pa možemo pretpostaviti da ju predstavku napisao neki sudski službenik:

U ovom zatvoru Kotarskog ureda u kojem vrše kaznu i sudski kažnjenici nema garniture za veš, odijela cipele i kape a koje bi trebalo postojati po važećim principima kažnjenika. Nema ni sredstava za dezinfekciju odjeće. Kible nisu moderne već obične, otvorene.⁵

U vezi sa prigovorima sudija o stanju u zatvoru/pritvoru Kotarski ured u Gračanici je 12. septembra 1918. godine dostavio u Sarajevo Trećem odjeljenju (Odjeljenju za pravosuđe) Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu sljedeći dopis:⁶ *Kad je potpisani kotarski sudac 28. marta 1918. pregledao zatvorsku zgradu kojom upravlja Kotarski ured prijavio je svoja zapažanja u Kotarski ured uz napomenu da se uklone manjkavosti, da se nabave deke kojima bi se hapsenici prilikom spavanja*

pokrivali i na kojima bi spavali. Pošto nije stiglo pozitivno rješenje o toj stvari na Kotarski sud ponovljen je 12. oktobra 1918. godine. Kako se ovakvo stanje odražavalo na uhapšeničke najbolje pokazuje primjer iz oktobra 1918. Luka Petrović iz sela Kakmuže osuđen je zbog zločina krađe. Okružni sud u Tuzli je na prijedlog državnog odvjetnika dozvolio da Luka Petrović može svoju kaznu od 3 nedjelje dana zatvora, kazne dosuđene pravomoćnom osudom 9. marta 1918. godine odležati u Gračaničkom zatvoru. Izdržavanju kazne pristupio 18. septembra iste godine. Međutim, 29. oktobra liječnik je na poziv suda pregledao uhapšenika koji je kaznu služio u veoma neuslovnom pritvoru (hapsu) Uhapšenik je, prema liječničkoj preporuci, bio ili za bolničko liječenje ili za kućnu negu, jer se razbolio od tifusa, kako je sumnjao ili od neke druge infekcije. Zbog nedostataka dobrih (toplih) prekrivača (deka) bolesnik, odnosno uhapšenik na izdržavanju zatvorske kazne u visokoj temperaturi ne može boraviti u pritvoru (hapsu). Kako bolnica nije primala zaražene bolesnike a nije imao odgovarajuću kućnu negu to je Kotarski sud ponovo urgirao kod Vlade da u gračanički pritvor dostavi tražene deke (potrebiti broj) jer ovaj sud ne može na svoju odgovornost tražiti kaznu zatvora pod sadašnjim uslovima.⁷

Kotarski sud u Gračanici je 23. oktobra 1918. godine tražio informacije u vezi sa stanjem u gračaničkom zatvoru/pritvoru. Upit je dostavljen Zemaljskoj vladi u Sarajevu, a odgovor na upit stigao im je od Narodne vlade Narodnog vijeća SHS za Bosnu

⁵ ABH, ZV BH, šifra 9/89/1/1919.

Napomena. U jednom predmetu pohranjeni su spisi iz 1918. i 1919. godine koji se odnose na zatvor/pritvor u Gračanici, a koji su "nastali" u tri države: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (1918-1919), Narodna vlada Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu (1918-1919 i Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (1919-1921)

⁶ Isto

⁷ U nastavku ovog spisa saznajemo da je Luka Petrović 8. novembra 1918. godine ponovo pozvan da odmah "nastupi na ostatak kazne ako nije još bolestan" U spisu je i zabilješka ključara gračaničkog pritvora (ovosudni ključar) Karanović Marko u kojem on navodi kako je Luka Petrović iz sela Kakmuža "usljed bolesti po liječničkoj naredbi 23. oktobra u 9 sati do podne iz zatvora "na prostu mogu pustiti". U službenoj zabilješci navedeni su i kazneni troškovi koji su iznosili 6 Kruna i 50 helera. U potpisu zabilješke je Kovačević Marko.

i Hercegovinu.⁸ U odgovoru povjerenik za Narodnu vladu (nema potpisa) obavještava Kotarski sud u Gračanici da: "Na gornje izvješće saopćuje se vama da je Kotarskom uredu naloženo da za zatvor potrebne pokrivače svakako čim prije nabavi" U potpisu povjerenik za pravosuđe i datum 20. novembar 1918. godina.⁹

Iz Kotarskog suda je 10. februara 1919. godine ponovo u Sarajevo dostavljen dopis u vezi sa (ne) rješavanjem nedostataka u zatvorskoj zgradi Kotarskog suda, odnosno Kotarskog ureda u Gračanici, U dopisu dostavljenom Zemaljskoj vladi, III Odjeljenje–Odjeljenje za privredu u Sarajevu., Izvještaj je zavedena pod odrednicom: "Manjkavosti u apsu kod zgrade Kotarskog suda odnosno Kotarskog ureda–podastiru se prikupljeni spisi koji se odnose na dostavljanje manjkavosti u apsu."¹⁰

Evo biće skoro godina dana da je kotarski sudac poduzeo potrebite korake da se manjkavosti odstrane, ali sve je bezuspješno. Ni potrebitoj svrsi shodni pokrivači nisu dobavljeni već se nalaze neki pokrivači teški, koje je bivša garda u apsu ostavila.

Prije nekoliko dana, po noći jednom političkom apseniku je uspjelo da u jednoj ćeliji kod prozora polomi komad zida u svrhu da pobjegne. Kad mu to nije uspjelo on je u ćeliji vrata skroz digao sa mjesta i ćeliju otvorio a zatim provalio vrata zahoda i kušao da provali i vrata u hodniku no u tome ga oružana sila za-

priječila. Aps se prema tome u takvom stanju nalazi da se ne pruža više nikakva sigurnost da neće drugi također, obzirom da slaba vrata daju apsenicima i istraženicima pobudu da poduzmu isti korak kao gornji politički apsenik, tim više, što će im demolirani dio apsa biti za poticalo. Dok se aps dakle radikalno ne popravi i sve manjkavosti ne odstrane ovaj sud otklanja od sebe svaku odgovornost u pogledu događaja koji bi se usljed tih manjkavosti mogli dogoditi obzirom na sudske apsenike ili istraženike.

Potpis suca je nečitljiv

Kotarski ured u Gračanici je tokom aprila 1919. godine od Zemaljske vlade tražio 700 Kruna za popravak zajedničkog zatvora/pri-tvora i tada je obećano kako će sredstva biti uplaćena do kraja juna.¹¹ Kako uplata nije izvršena, Kotarski ured u Gračanici je krajem juna 1919. godine u Zemaljsku vladu, III odjeljenju u Sarajevu dostavio upit u vezi sa obećanom novčanom uplatom. U odgovoru iz Zemaljske vlade od 30. juna 1919. godine navedeno je da se popravak zajedničkog zatvora "produljuje" do konca jula 1919. godine.

Zemaljska vlada je dala nalog Računskom odsjeku da putem BH poštanske štedionice Kotarskom uredu u Gračanici doznači tražena sredstva za popravak zajedničkog zatvora, te da o tome u Kotarskom uredu sačuva sve račune.¹² Nažalost, iz nama do-

8 Ovdje je jako važno skrenuti pažnju na detalj koji u ovakvim i sličnim razmatranjima obično ostaje neza-pažen. Radi se o tome da je Kotarski sud u Gračanici 23. 10. 1918. tražio informaciju o stanju u kotarskom zatvoru od Sarkotičeve ("stare" Zemaljske vlade), a odgovor dobio od nove Narodne vlade SHS, kojoj je general Sarkotić kao austrougarski namjesnik predao vlast 1. 11. 1918. godine. I ova prepiska potvrđuje da je, bez obzira na promjene, nastavljen kontinuitet operativne upravne vlast u Bosni i Hercegovini. Potvrdu za to nalazimo i u vladinim službenim protokolima u kojima su se redni brojevi nastavljali u kontinuitetu kao da se ništa nije dogodilo (vidi opširnije: Kasim Išović, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave BiH u vremenu od 1918. do 1924., *Glasnik arhiva i Društva arhivista* br. 3. Sarajevo, 1962., 14–19)

9 Prema ovom datumu moglo bi se zaključiti da je Narodna vlada Atanasija Šole koja je došla 1. novembra 1918. godine odmah pristupila rješavanju aktuelnih, pa i naslijeđenih problema i predmeta po svojim resorima.

10 ABH, ZV BH, šifra 9/89/1/1919. (Pod ovom diktaturom o "manjkavostima u apsu..." objedinjeni su i zavedeni i svi prethodni spisi od marta 1919. godine)

11 Troškovnik tih sredstava urađen je 25. februara 1919.. godine.

12 Nakon utroška tih sredstava Kotarski ured je bio u obavezi da u Zemaljsku vladu dostavi račune o njihovom utrošku.

stupne arhivske građe nije se moglo utvrditi kako je i kad je ovaj problem u vezi sa gračaničkom zatvorom završen. Posljednji spis iz ovog predmeta datiran 12. oktobar. 1919. godine, a odnosi se na dopis Kotarskog suda, dostavljen Kotarskom uredu: *“Molim vas da nam napišete kakve ste korake poduzeli u svrhu uređenja zatvora (i apsa) i da li ste već dobili potrebna odobrenja za pokriće troškova jer bi se ovaj sud u slučaju zavlacenja obratio po nadležnoj oblasti na odio III Zemaljske vlade...”*

ZAKLJUČAK

Prezentirana prepiska između nadležnih organa u Gračanici i Sarajevu 1918. i 1919. godine potvrđuje da je bilo loše stanje u kotarskom zatvoru koji je, osim Kotarskog ureda, koristio i Kotarski sud u Gračanici. Posredno govori i o lošem stanju civilne uprave, općenito, tokom smjene vlasti: odlaska austrougarske i dolaska nove vlasti. Smjena je ozvaničena primopredajom, 1. 11. 1918. godine. Prepiska pokazuje da je nastavljen

kontinuitet upravne vlasti bez obzira na promjenu vlade i vlasti tokom “prevrata” u Bosni i Hercegovini.

SUMMARY

NOTES ON THE ELIMINATION OF DEFICIENCIES IN THE GRAČANICA PRISON DURING THE 1918 “TAKE-OVER”

The presented correspondence between the authorities in Gračanica and Sarajevo during 1918 and 1919 indicates that the state in the district Prison was bad, which in addition to the district office, also used the district court in Gračanica. It also indirectly provides data on the poor state of civil administration in general during the change of the government: the departure of the Austro-Hungarian government and the arrival of the new administration. The change was made official with the handover on the 1st of November 1918. The correspondence shows the continuity of the administration regardless of the change of government and administration during the “take-over” in Bosnia and Herzegovina.

